Németh István

Lenin hazautaztatása Oroszországba 1917 tavaszán – német játék a világforradalommal?

Az első világháború kezdetén német részről még nem létezett egységes álláspont az Oroszországgal szemben folytatandó célszerű német politikáról. De Oroszország forradalmasítása és harckészségének aláásása érdekében támogatták a bolsevikokat pénzügyileg és technikailag-szervezetileg, főleg a legendás *„leplombált vagon”* révén, mivel Oroszországban csak a bolsevikok hajlottak a háború szükség esetén különbékével való befejezésére. A német Legfelső Hadvezetés e lehetőség maximális kihasználásával számolt. Nem csak a kétfrontos háború befejezésére és a német keleti front katonai tehermentesítésére, s így a nyugati német csapatok harci erejének erősítésére gondolt, hanem arra is, hogy Oroszországot területi elcsatolásokkal és gazdaságilag meggyengítse, nagyhatalomként visszaszorítsa, vagy optimális esetben e pozíciójából kiszorítsa. Az 1914. szeptemberi 9-i német hadicél-irányvonal kimondta a *„Német Birodalomnak belátható ideig nyugat és kelet felé történő biztosítását. Ezen cél érdekében Franciaországot annyira meg kell gyengíteni, hogy ismételten ne jelentkezhessen nagyhatalomként, Oroszországot pedig a lehető legtávolabbra kell szorítani a német határoktól, és meg kell törni a nem-orosz népek feletti hatalmát.”* Richard von Kühlmann külügyi államtitkár állítólag hiába figyelmeztetett arra, hogy Németország nem képes tartósan befolyása alatt tartani Oroszországot s ügyelni kellene arra, hogy az újra megerősödött országot ne tegye ellenségévé. A döntő szót azonban a császár mondta ki, aki a katonák oldalára állt.

1917 tavaszán Lenin hazautaztatása Svájcból Németországon keresztül a *„leplombált vagonban”* az első világháború legendái közé tartozik. A különböző feljegyzésekben és visszaemlékezésekben az utazást, annak hátterét és szervezőit azonban egyáltalán nem, vagy pontatlanul és egyoldalúan említik.[1] Általánosan elterjedt nézet szerint Lenin

[1] Theobald von Bethmann Hollweg kancellár, Erich Ludendorff tábornok és főszállásmester, Jan Masaryk, Winston Churchill, Lloyd George, Miljukov, A. F. Kerenszkij, Parvus-Helphand, Philipp Scheidemann, L. D. Trockij, Victor Naumann, Max Hoffmann vezérőrnagy, de maga Lenin és felesége, Krupszkaja, valamint Lenin akkori munkatársai és bizalmasai: G. J. Zinovjev, Karl Radek, Fürstenberg-Hanetzki, vagy Guilbeaux is az utazást nem, vagy pontatlanul, egyoldalúan tárgyalták. A hivatalos, „tiszta” Lenin-életrajzokban pedig nem említették, főleg nem az utazás hátterét.

A magyar nyelvű irodalom is meglehetősen egyoldalú. Érződik az írásokon, hogy a szerzők ugyan nagyjából ismerték a hazautazás körülményeivel kapcsolatos nyugati irodalmat, de arra akkor nem hivatkozhattak. Ezek sorába tartoznak Gyurkó László: *Lenin, Október* (Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1968.) és a *Négyszemközt a forradalommal* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970.) című könyvei. Utóbbiban Magyarországon addig a legrészletesebben közölt bolsevik dokumentumokat a hazautazásról (Uo. 83–115.), de német forrásokat egyáltalán nem említett. John Reed: *Tíz nap, amely megrengette a világot* (Kossuth, Budapest, 1977.) című könyvében az egész történetről alig írt valamit. Dolmányos István: *Ragyogó Október* (Kossuth, Budapest,

hazautaztatásával Erich Ludendorff tábornok hozható kapcsolatba. Eszerint a tábornok azért szervezte meg az utazást, hogy az 1917. februári/márciusi orosz forradalom után a még harcképes orosz hadsereg maradékainak gyors szétzilálásával tehermentesítse a keleti német frontot a német hadsereg küszöbön álló döntő, nyugati hadjáratai előtt. Ez az alapelképzelés nagyrészt helytálló, de a német politikai vezetés szorult helyzetében egy – később tévesnek bizonyult – logikai sort felállítva ennél többre, egyenesen különbékére törekedett Oroszországgal, amelyet feltételezései szerint Franciaország is követ majd. Ekkor pedig, még az amerikai csapatok partra szállása előtt teljes erővel Nagy-Britannia ellen fordulhatnak. Lenin hazavitelének megszervezésében a német Külügyi Hivatal (Auswärtiges Amt – AA) volt a kezdeményező, amely szerteágazó ügynöki kapcsolatait is felhasználta az akcióhoz. Kifelé visszafogottságot tanúsítva, lépéseit szinte patikamérlegre helyezve alakította a nemzetközileg rendkívül kényes diplomáciai lépést. A német bürokrácia és az orosz emigránsok együttműködésével a sietős hazautaztatást három hét alatt lebonyolították. Az akcióban részt vett a német vezérkar, valamint a svájci és a svéd kormány is. Az akció tényleges nyertesei végül a bolsevikok lettek. Útiköltségüket ugyan saját zsebből fizették, de útjukat az 1917. novemberi forradalomig nagyvonalú német pénzügyi támogatás egyengette.

Voltaképpen több fázisú, már 1914 végén induló német politikáról volt szó. Németország az első világháborút – főleg első szakaszában – forradalmi háborúnak tekintette, a politikai világrend forradalmának, amely német befolyást teremt Európában és megdönti az angol hegemóniát Európán kívül. Angliát az antiimperialista erők (az iszlámmal, Indiában és Egyiptomban szervezett felkeléssel), a cárizmust pedig a kelet-európai nemzeti és szociális forradalmak (finn, lengyel, ukrán és kaukázusi népek) támogatásával igyekezett gyengíteni. Oroszországgal szemben pedig az első világháború kitörésétől 1917. márciusig egyfajta titkos *„forradalmasító”* politikát folytatott.

***

Oroszország „forradalmasítása” (1914. szeptember – 1917. március)

A német politika már az első világháború előtt felfigyelt az oroszországi és az emigrációban élő orosz forradalmi ellenzékre. Érdeklődése természetszerűen erősödött a háború kitörésével. A berni német követ, Gisberg von Romberg báró – az észt hazafi és német ügynök, Alexander Eduard Kesküla[2] révén – már 1914. szeptemberben kapcsolatba lépett a svájci orosz emigránsokkal, akik azonnal feltették neki a kérdést, milyen álláspontot foglal el Németország a jövendő oroszországi forradalommal szemben. A forradalmárokhoz tartozott Lenin is, aki Robert Grimm svájci szocialista közbenjárására 1914 szeptemberében érkezett Bernbe és 1917 februárja óta Zürichben tartózkodott.

1979.) című munkájában sem tárgyalta a Lenin hazautaztatásával kapcsolatos német szándékokat – bár sejtette, hogy ismeri ezeket –, s csak Lenin szándékaival foglalkozott. (Uo. 221–225.) Új szemléletet és eredményeket hozott a hazai szakirodalomba az osztrák Elisabeth Heresch: *II. Miklós. Gyávaság, hazugság, árulás. Az utolsó orosz cár élete és halála* (Magyar Könyvklub, Budapest, 1995.) című könyve.

[2] Kesküla, Alexander Eduard (1882–1963): észt hazafi, német ügynök 1917. júniusig. Ekkor elfordult Németországtól azzal az indokkal, hogy a német politika Észtország annexiójára törekszik.

Kesküla kapcsolatfelvétele után Törökországból is beérkezett Alekszandr (Lazar Iszrail) Parvus (dr. Helphand)[3] orosz forradalmár és fegyverkereskedő javaslata, aki 1915 tavaszán bukkant fel a konstantinápolyi német konzulátuson, majd Berlinben fogadta őt Ludwig Zimmermann külügyi államtitkár is. A háború gyors befejezésében érdekelt német kormánynak egy oroszországi forradalom akcióprogramját kínálta. A Külügyi Hivatallal 1915. márciusában közösen kidolgozott tervezetben mindenre gondoltak, amely egy tömegmozgalom módszeres kiépítéséhez és a kívánt irányba tereléséhez szükséges. A tervezet egy receptkönyvhöz hasonlított. A politikai rendszer erőszakos megdöntésének teljes eszköztára megtalálható volt benne: a szabotázscselekményektől kezdve a bakui olajkutak felgyújtásán keresztül az ukrajnai és finnországi nemzeti és szeparatista mozgalmak támogatásáig.

„Tavaszra a szabadság és béke jelszavával politikai tömegsztrájkot kell előkészíteni Oroszországban. A mozgalom központja Szentpétervár; itt ismét az obuhovi, putyilovi és balti művek. A sztrájknak ki kell terjednie a Szentpétervár – Varsó, a Moszkva – Varsó és a délnyugati vasútvonalra is. A vasutassztrájknak főleg az erős munkássággal rendelkező nagy központokra, vasúti javítóműhelyekre, stb. kell kiterjednie. Általánossá tétele érdekében, ahol lehetséges, fel kell robbantani a vasúti hidakat, miként az 1904–1905. évi sztrájkmozgalmak esetében történt.

Orosz szocialista vezetők konferenciája.

E művelet csak az orosz szociáldemokrácia vezetésével valósulhat meg. Utóbbi radikális szárnya már akcióba lépett. Szükség van a mérsékelt kisebbségi frakció csatlakozására is. Az egyesülést eddig főleg a radikálisok akadályozták meg. Utóbbiak vezetője, Lenin, két héttel ezelőtt maga vetette fel a kisebbséggel való egyesülés kérdését. Egy középutas megállapodásra van szükség annak érdekében, hogy a háború révén meggyengült belső adminisztratív apparátus miatt az abszolutizmus elleni energikus akciókra kerülhessen sor. Megjegyzendő, hogy a mérsékelt szárny áll legerőteljesebben a német szociáldemokrácia befolyása alatt…" – írta.[4]

A forradalmi mozgalom élére állítható személyként Lenint javasolta. A német Külügyi Hivatal azonban csak Lenin hét pontos programjának (a köztársaság kikiáltása, a nagybirtok kisajátítása, 8 órás munkanap, teljes autonómia a nemzetiségek számára, békeajánlat Franciaországra való tekintet nélkül, amelynek során Németországnak le kell mondania az annexiókról és a háborús kártérítésekről, az orosz hadsereg azonnal elhagyja Törökországot, lemond Konstantinápolyról és a Dardanellákról, az orosz hadsereg

[3] Parvus, Alekszandr (Lazar Iszrail) (dr. Helphand) (1867–1924): Odesszában született, s az 1905. évi orosz forradalmárok köréhez tartozott. Éles ellenfele volt a cári monarchiának; a szocializmus érdekében a központi hatalmak győzelmét várta. Úgy vélte, hogy a cárizmust a porosz bajonettek és az orosz proletároklök kettős szövetségével kell legyőzni. 1917. májusában a Lenin hazaszállítása ügyében folytatott tevékenységéért porosz állampolgárságot kapott.

[4] Elisabeth Heresch: *II. Miklós. Gyávaság, hazugság, árulás. Az utolsó orosz cár élete és halála.* Magyar Könyvklub, Budapest, 1995. 198. Lásd: Németh István: *Játék a világforradalommal.* In: Németh István (szerk.): *A 20. század titkai. Európa (1900–1945).* Történelmi olvasókönyv 1. kötet. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 185.

bevonulása Indiába) vizsgálata után járult hozzá az akcióhoz, s induló tőkeként kétmillió márkát adott.[5]

E célkitűzések egybecsengtek a német külpolitikai törekvésekkel. Zimmermann ugyanis már 1914. november 27-i titkos memorandumában kifejtette, hogy *„politikánk célja természetszerűleg a jelenlegi, hallatlan áldozatokkal folytatott háború békével való befejezése, amely nemcsak tisztességes, hanem tartós is. E cél elérése érdekében kívánatosnak tartom, hogy éket verjünk ellenfeleink közé, s egyik vagy másik ellenfelünkkel lehetőleg mielőbb különbékét kössünk… Az Oroszországgal kötendő különbékét Oroszországnak kell kezdeményeznie. Ehhez le kell győzni Szerbiát is. Ez a különbéke pedig arra az eredményre vezetne, hogy Németország nincs többé lekötve keleten, s mind saját erőit, mind az osztrák-magyar csapatokat bevetheti Franciaország ellen.”*[6]

1915-re az Oroszország elleni keleti front felszámolásának egyik eszköze a „titkos front” felépítése, a hátországi bomlasztás és forradalmasítás lett. A német és osztrák katonai vezetés a hadműveletekkel párhuzamosan titkos ügynökök sokaságát vetette be az orosz hadsereg és kormány destabilizálására, s II. Miklós cár megbuktatására.[7] Ebben a főszerep a Külügyi Hivatalnak és a Ludendorff vezette német vezérkarnak jutott, amelyek II. Vilmos jóváhagyásával cselekedtek. Az ügynökök összefogását és a pénzügyi eszközök megszervezését a Külügyi Hivatalban Diego von Bergen követségi tanácsos végezte, s állandó kapcsolatban állt Parvusszal, aki Koppenhágában létrehozta a Nemzetközi Gazdaságkutató Intézetet s onnan szövögette hálóját. Az operációkat semleges országokon – Svájcon, Svédországon, Norvégián és Dánián – keresztül bonyolították. A diplomaták saját köreiken kívül hasonló gondolkodású politikusok, újságírók, bankárok, vállalkozók, arisztokraták és tudósok körében működtek. Összekötőik többnyire olyan oroszok voltak, akik forradalmi nézeteik miatt vagy külföldön éltek, vagy állandóan utazgattak Szentpétervár és Nyugat-Európa között. Ők szállították az információkat Oroszországból, szervezték a propagandát otthon, a Német Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia orosz hadifoglyai között, s bomlasztották az orosz hadsereget.[8]

A forradalmi és háborúellenes propagandát folytató ügynökök és információk sokba kerültek. Csak egy példa: Kesküla például havi 20 000 márkáért dolgozott. Steinwachs nevű ügynökük 1916. május 8-án számolt el 130 000 márkáról, amelyet 1915 szeptemberében kapott *„az orosz propagandára.”* Három ügynök (Kesküla, Litcheff, Klein) három havi bérezése 95 000 márkába került, a stockholmi nyomda ugyanakkor csak 2000 márkába, a duma-jelentések lefordítása 10 000-be, míg *„kisebb dolgokra”* 23 000 márkát számoltak el. Stockholmban később saját nyomdát rendeztek be havi 800–1000 márka költséggel, amely minden szükséges anyagot elkészített a három ügynök számára.[9] 1916 áprilisában további 5 millió márka ment ügynököknek Parvuson keresztül Szentpétervárra.[10] A költségekből szerényebb módon kivette részét az Osztrák-Magyar Monarchia is.

---

[5] Heresch 1995, 199–200.
[6] Uo. 184–186.
[7] Uo. 196–197.
[8] Uo. 200–201.
[9] Uo. 218.
[10] Uo. 251.

Lenin, mint *„célszemély”* előtérbe helyezése a német politikai vezetés számára így két fő ágon haladt előre. 1915. március 25-én Kesküla értesítette von Romberg követet a *„lenini irányzatú orosz szocialistákkal”* folytatott találkozójáról és az elfogadott határozatokról. Július 26-án pedig átnyújtott a követnek egy memorandumot, amely a *„nagy, modernizált Oroszország figyelmeztetését”* összekötötte Lenin ajánlásával és a *„forradalmi szervezetek energikus tevékenységét”* ellensúlyként kezelte az *„alkotmányos demokraták”* veszélyével szemben. 1915. szeptemberében Kesküla is átadta Rombergnek Lenin *„programját”.* Ennek ismeretében Romberg azt javasolta, hogy azt franciaországi agitációjuknál használják fel. Lenin programja – írta szeptember 30-án Bethmann Hollweg birodalmi kancellárnak – *„felbecsülhetetlen szolgálatot nyújtana számunkra.”* Szerinte *„Németország különbékéje az orosz demokráciával rendkívül értékes ütőkártya lenne Delcassé úrral szemben és egy velünk kötött különbéke a kezünkre játszana.”*[11]

Mindezekkel párhuzamosan Brockdorff-Rantzau gróf koppenhágai és Lucius von Stoedten báró stockholmi német követ is folyamatosan jelentett Oroszország és hadserege forrongásairól. Kategorizálták az orosz forradalmárok irányzatait is: megkülönböztették a Plehanov vezette szélsőjobboldali *„honvédőket”,* az Axelrod vezette *„centristákat”* és a Lenin vezette szélsőbaloldali *„internacionalistákat”.* Egyik jelentésében a koppenhágai német követ kiemelte Lenin álláspontját, miszerint számára a Németország elleni harc nem jelent semmit, de *„a cárizmus elleni harc mindent”; ő „nyíltan kívánja Oroszország vereségét.”*[12]

1916. januárjában Dr. Helphand, miután három hétig Stockholmban orosz forradalmárokkal tanácskozott, visszatért Koppenhágába, s bizalmasan közölte Brockdorff-Rantzau koppenhágai német követtel, hogy a *„rendelkezésére bocsátott egymillió rubelt azonnal tovább küldte, s az összeg már meg is érkezett Szentpétervárra, ahol rendeltetési céljának megfelelően használják fel. Helphand ragaszkodott ahhoz, hogy az akció január 22-én kezdődjön. Bizalmi emberei azonban határozottan eltanácsolták ettől, mert az azonnali cselekvést korainak tartották… Ki kell várni a megfelelő időpontot, amikor a helyzet olyan lesz, hogy garantált a forradalom sikeressége.”*[13]

Az orosz forradalmárokkal 1917 márciusa előtt német részről zömében csak információs együttműködés alakult ki. A német diplomácia gyűjtötte róluk az információkat, de visszafogottnak mutatkozott, beleértve a pénzügyi támogatásukat is. A német kormány megválaszolatlanul hagyta az orosz emigránsok Kesküla által közvetített kérdését, hogyan viszonyul Németország egy jövendő orosz forradalomhoz, s nem követte Romberg követ javaslatát sem, hogy a lenini programmal Franciaországban kezdjenek akciót. A német külpolitikusok nemcsak az orosz forradalmi mozgalmat figyelték, hanem laza kapcsolatot tartottak fenn az emigráns táborral is. Főleg Lenin emigrációs szerepe volt viszonylag korán ismert, de behatóan nem foglalkoztak nézeteivel. A Romberg által megküldött

[11] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), Abt. A/betr. Allgemeine Angelegenheit Rußland von 1. 10. 1915. – 30. 6. 1916. Romberg követ jelentése a birodalmi kancellárnak, 1915. szeptember 30. Lásd: Werner Hohlweg: *Lenins Reise durch Deutschland im April 1917.* Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 5. Jahrgang 1957. 4. Heft/Oktober, 310.

[12] PA AA, Abt. A/betr. Allgemeine Angelegenheit Rußland v. 1. 2. 1915 – 30. 9. 1915. A stockholmi német követ jelentése a birodalmi kancellárnak, 1915. szeptember 11. Lásd: Hohlweg 1957, 310.

[13] Heresch 1995, 212.

Sbornik Socialdemokrata példányai felvágatlanul hevertek a német iratok között. Ugyanakkor figyelték a cári Oroszország vereségével kapcsolatos kijelentéseiket. De a fő kérdés továbbra is az maradt, hogyan lehetne különbékét kötni Oroszországgal. 1916. augusztus 7-én II. Vilmos császár így vélekedett: *„Tisztán katonailag szemlélve fontos a harcoló felek egyikét különbékével kiszedni a szövetségből, s azután egész haderőnket a többiekre zúdítani… Franciaország nagyon gyorsan követné Oroszországot. Ekkor az egész német haderő teljesen a legfőbb hadúr rendelkezésére állna a brit hadsereg ellen, amelynek megsemmisítését az angol kormány jó-rossz békekötéssel megelőzhetné… Harcunkat ezután csak annyiban tudjuk folytatni, amennyiben az oroszországi belső harcok befolyásolják a velünk való békekötést.”*[14]

Az 1917. februári/márciusi oroszországi forradalom után

Az 1917. márciusi orosz forradalom kiábrándultságot eredményezett Németországban. A megkönnyebbülés helyett ugyanis a Lvov herceg, Miljukov, Gucskov és Kerenszkij vezette Ideiglenes Kormány rövidesen bejelentette, hogy kitartanak a cár által aláírt szerződések mellett, s a háborút a szövetségesek oldalán a végső győzelemig folytatják. Ezzel szemben Németország még inkább úgy gondolta, hogy kül- és belpolitikai okokból egyaránt az Oroszországgal kötendő mielőbbi békére vannak utalva, mielőtt Nyugaton sor kerül a végső összecsapásra.

Az oroszországi helyzet azonban még meglehetősen zavaros és tisztázatlan volt. Ezt mutatták a német Külügyi Hivatalba 1917. március-áprilisban beérkező jelentések is, s a német külpolitikusoknak ezek alapján kellett dönteniük további tevékenységükről. Március 8-án/21-én Brockdorff-Rantzau a Parvusszal folytatott megbeszélés után azt jelentette Berlinbe, hogy Oroszországban *„a küzdelem jelenleg a mérsékelt liberálisok és a szocialista szárny között folyik. Ő nem kételkedik abban, hogy utóbbi fog felülkerekedni. A szociáldemokraták győzelme békét jelentene. Miljukov és Gucskov folytatni szeretné a háborút… Amint hatályba lép a politikai foglyokra vonatkozó amnesztia, meglesz a lehetőségünk arra, hogy a szocialistákkal közvetlen kapcsolatot építsünk ki és velük együttműködve Gucskov és Miljukov ellen dolgozzunk.”*[15]A másik ágon, Svájcból pedig Romberg követ 1917. március 10-én küldte meg a német kancellárnak a Szialdemokrat, *„Lenin úr pártja”* központi lapjának néhány példányát. A követ utalt arra, hogy *„a Lenin úr által Sbornik Socialdemokrata”* néven újabban kiadott folyóirat Kesküla szerint *„nagyon érdekes anyagokat”* tartalmaz.[16]A német kormány sokat áldozott az orosz médiában folytatott pacifista propaganda támogatására, ám a forradalmi folyamat egyszerre számukra is ellenőrizhetetlenné vált. 1917. március 27-én Romberg a Weiss nevű ügynökkel folytatott megbeszéléséről négy oldalas jelentésében kiemelte, hogy *„az antant minden eszközzel hecceli ellenünk a lakosságot,”* s német részről tenni kellene valamit, hogy *„meggyőzzük az orosz forradalmárokat arról, hogy Németországban is új idők következnek, mert nem lehet számunkra semmi sem veszélyesebb, mint a jelszó, hogy Németország maradt a reakció utolsó bástyája, amelyet le kell küzdeni.”*[17] Weiss odáig ment, hogy német politikai baloldaliak kiemelkedő képviselőinek – közöttük

[14] Hohlweg 1957, 312.
[15] Heresch 1995, 252.
[16] Hohlweg 1957, 311.
[17] Heresch 1995, 256–257.

Ledebournak[18] – politikai amnesztiát s kiutazást javasolt, hogy kapcsolatba léphessen az orosz forradalmárokkal.[19] Információjáért Weiss 30 000 svájci frankot kapott.[20]

A Lenin-csoport hazaszállítása (1917. április)

Ludendorff tábornok rövidesen ismét reménytelinek ítélte a helyzetet. Szerinte az orosz forradalom *„katonailag"* előnyös Németország számára; a katonai helyzet *„olyan szerencsésen"* alakult, hogy *„nem kell számolnunk többé az oroszok offenzívájával",* s *„már most"* áthelyezhetjük haderőinket Keletről Nyugatra, s *„a legnagyobb bizalommal tekinthetünk a jövőbe."*[21]

A tábornok optimizmusával szemben állt Brockdorff-Rantzau gróf 1917. április 2-i *„szigorúan titkos"* emlékirata az AA-nak, amelyben Németország valóságos helyzetének ismeretében vont le messzemenő következtetéseket. Németország számára – írta – az orosz forradalom miatt csak két lehetőség áll fenn: vagy a háborút katonailag és gazdaságilag *„az őszig sikeresen folytatni",* vagy pedig itt egyáltalán nem kerülünk helyzetbe. Az első lehetőséget illetően kialakította a német politika *„destruktív"* Oroszország-programját. Most *„Oroszországban a lehető legnagyobb káoszt kell teremteni, s főleg a szélsőséges elemeket kell érdekünknek megfelelően támogatni… a szélsőséges elemek alaposabb munkát végeznek és a folyamat gyorsabban lezárulna. Titokban a mérsékelt és szélsőséges pártok ellentéteit kell elmélyíteni, mivel érdekünk, hogy utóbbiak győzedelmeskedjenek; akkor az átalakulás elkerülhetetlen lesz és olyan formát ölt, amely megrázza az Orosz Birodalmat… A kilátások szerint hozzávetőlegesen három hónapon belül a széthullás olyan mérvű lesz, hogy katonai beavatkozásunk nyomán az orosz hatalom összeomlik."*[22] Max Hoffmann ezredes a keleti front helyzetét tekintve az orosz hadseregnek hozzávetőleg 8 hetet adott a teljes széthullásig.[23]

Brockdorff-Rantzau emlékirata egyedülálló, zárt programot jelzett, s megmutatta a német keleti politika jövendő útját. Hasonló véleményt képviselt Victor Naumann, Hertling gróf, a későbbi kancellár bizalmasa is. *„Mi most* – írta 1917. március 29-én Hertling grófnak – *a háború döntő pillanatában vagyunk; ha most elmulasztjuk a valószínűtlen szerencsét, amely számunkra kínálkozik, akkor később nem panaszkodhatunk, bármi is történik velünk."*[24] Brockdorff-Rantzauval tárgyalva hangsúlyozta, hogy az orosz forradalom biztos fogódzót nyújt a háború befejezéséhez. Persze feltétlenül szükséges, hogy lemondjanak minden dinasztikus szentimentalizmusról és ügyesen felvegyék a kapcsolatokat az orosz pártokkal, egyidejűleg teljes visszafogottságot tanúsítva katonai és újságírói területen.

---

[18] Georg Ledebour (1850–1947): német baloldali szociáldemokrata politikus, újságíró, militaristaellenes; 1900–1918 között Reichstag-képviselő.

[19] Heresch 1995, 257.

[20] Uo. 260.

[21] PA AA, Hpt. A/W2g von 16. 4. – 22. 4. 1917. Von Grünau követségi tanácsos távirata a Nagy Főhadiszállásról a Külügyi Hivatalnak, 1917. április 19. Lásd: Hohlweg 1957, 312.

[22] Fritz Fischer: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918.* Droste Verlag, Düsseldorf, 1967. 306–307. Lásd: Németh István: *A német császárság 1871–1918. Összegzés és dokumentumok.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. 339.

[23] PA AA, Hpt. A/W2g v. 6. 4. – 15. 4. 1917. Von Grünau követségi tanácsos távirata a Nagy Főhadiszállásról a Külügyi Hivatalnak, 1917. április 17. Lásd: Hohlweg 1957, 313.

[24] Uo.

Oroszországnak egyfajta pihenési szünetet kívánhatunk, amelyben szétszakíthatja önmagát. Három hónapon belül aztán békét kell kérnie vagy olyan gyenge lesz, hogy képtelen ellenállást tanúsítani.[25]

Brockdorff-Rantzau Berlinbe küldte Parvus Helphandot, hogy megszerezze Bethmann Hollweg kancellár jóváhagyását Lenin Svájcból Oroszországba való hazatéréséhez. A bolsevik vezetőt *„sokkal rabbiátusabbnak"* tartották, mint Lvov herceg kormányának két szocialista tagját, Cseidzét és Kerenszkijt, akit háttérbe igyekeztek szorítani. Brockdorff-Rantzau és Parvus Helphand mellett Romberg berni német követ is jelentette, hogy a februári forradalom kitörése után *„kiemelkedő"* orosz forradalmárok kérvényezték nála a Németországon keresztüli hazatérést. Zimmermann államtitkár főleg a baloldali radikálisok hazatérését szorgalmazta, amelyhez a Legfelső Hadvezetés is azonnal hozzájárult.

Bethmann Hollweg kancellár azonnal elfogadta az új helyzetet, s az orosz forradalom kitörése után azonnal utasította a berni német követet, hogy *„a hazájukba való hazatérés céljából… lépjen kapcsolatba a Svájcban élő oroszországi politikai száműzöttekkel, s kínálja fel számukra a Németországon keresztüli hazatérést."*[26]

Amikor Zürichben az orosz emigránsok hírét vették a forradalom kitörésének, azonnal megalakították vezető szervezetüket, amely az 560 különböző irányzatú orosz emigráns hazautazását intézte. A mensevik Martov javaslatára a bizottság elfogadta a határozatot, hogy a német kormánytól kérnek átutazási engedélyt német és osztrák hadifoglyokért cserében. A bizottság abból a megfontolásból alakult, hogy az antant nehézségeket támasztana az emigránsok szövetséges területen való átutazásával szemben, sőt bizonyos *„fekete listák"* alapján azt egész csoportoktól megtagadná. A német és svájci hivatalokkal folytatandó tárgyalásokkal a bizottság Robert Grimmet bízta meg.[27]A svájci hatóságok részéről Hoffman tanácsossal tárgyaltak.

A csoport hazaszállítását *„biztos kísérettel"* a helyettes vezérkar III b osztálya vette át a Külügyi Hivatallal együtt. Az utazást a két hivatal 50 német alkalmazottja bonyolította, akik megállapodásuk szerint *„udvarias módon kísérik őket Németországon keresztül."* Egyedül az tűnt kérdésesnek, hogy a forradalmárok átléphetik-e az angol felügyelet alatti svéd-finn határt. Ezért a III b osztály útlevél-részlegének vezetője, Zürn százados azt tanácsolta, hogy az emigránsok vigyék magukkal a svájci kormány svéd átutazási engedély iránti kérvényét. Így nem lehet majd Németországgal szemben azzal érvelni, hogy *„ezeket a nyugtalan személyeket hirtelen Svájc kérvénye nélkül Svédországba küldjük."* Német részről tudatában voltak annak, hogy rendkívül körültekintően kell eljárni, úgy, hogy a forradalmárok ne kompromittálódjanak, de a németek is megőrizzék arcukat. Ezért nyilvánosan nem ajánlatos túlságos buzgóságot tanúsítani – ajánlotta Romberg március 28-án a Külügyi Hivatalnak –, s a forradalmárok se forduljanak közvetlenül hozzánk. Az

[25] PA AA, Hpt. A/W2g v. 6. 4. – 15. 4. 1917. Von Treutier müncheni porosz követ távirata a Külügyi Hivatalnak, 1917. április 5. Lásd: Hohlweg 1957, 313.

[26] PA AA, Hpt. A/W2g v. 6. 4. – 15. 4. 1917. Bethmann Hollweg távirata II. Vilmos császárnak, 1917. április 11. Lásd: Hohlweg 1957, 314.

[27] Hohlweg 1957, 315. Robert Grimm (1881–1958): svájci szociáldemokrata politikus, 1911–1918 között a svájci parlament (Nationalrat) képviselője. Az 1915. évi zimmerwaldi és 1916. évi kienthali nemzetközi szocialista kongresszus szervezője.

emigránsoknak úgy kellene viselkedniük, mintha segíteni szeretnénk nekik. De azért a szentpétervári svéd követet bizalmasan értesíteni lehetne jóindulatunkról.[28]

Március 20-i nyilatkozatában az emigráns bizottság – a Németországgal való együttműködés vádját elkerülendő – azonban kijelentette, hogy a hazautazásra csak az orosz Ideiglenes Kormány hozzájárulásával kerülhet sor. Ez a lépés a gyakorlatban az utazás elnapolását jelentette. Mivel március 14-e után Lenin mindenkinél jobban igyekezett haza, külön akcióhoz folyamodott. Bizalmasai köréből választott közvetítők révén – közéjük tartozott Paul Levi[29]– kapcsolatba lépett a berni német követtel, s így rövidesen megtudta, hogy német részről is sürgősnek tartják hazautazását.

E ponton kapcsolódott be ismét az eseményekbe Parvus-Helphand, aki a német külügyesek, Brockdorff-Rantzau, Matthias Erzberger[30]és von Maltzan báró támogatásával ismét javasolta Bethmann Hollweg kancellárnak Lenin hazaküldését Oroszországba. A központi hatalmak győzelméről vallott elképzelése arra épült, hogy a demokratikus Németországnak és a demokratikus Oroszországnak meg kellene egyeznie. Békeszándék azonban csak az orosz szociáldemokraták között létezik, akiknek vezetői (közöttük Lenin) azonban emigránsként Svácban tartózkodnak. Az orosz-német többségi szocialista nem osztotta Lenin *„internacionalista”* forradalmi felfogását, de úgy gondolta, hogy Lenin haza jutva kíméletlenül félretolja az Ideiglenes Kormány és a szentpétervári Munkás- és Katonatanács vezetőit, s haladéktalanul békét köt.[31]

Georg Sklarz, Parvus-Helphand ügynöke Zürichben német részről elsőként, kétszer is tárgyalt Lenin egyik közvetítőjével, s útiköltséget kínált fel Lenin számára. *„A német kormány nyolc krajcáros emberkéjével”* ezért azonnal megszakították a megbeszéléseket, de nem mondtak le a német hivatalos szervekkel való további tárgyalásokról.[32]Április elején megszakította a kapcsolatot Robert Grimmel is, az emigráns bizottság megbízott tárgyalási vezetőjével, akivel emberileg és forradalmi céljait illetően sem értett egyet, mert úgy érezte, hogy szándékosan hátráltatja a bolsevik csoport hazautazását.[33] Nem akarta kitenni magát a németekkel való kollaboráció vádjának sem. Ezért tárgyalási vezetőjének Grimm helyett Fritz Platten[34]a svájci szocialistát választotta, s megbízta az utazás technikai részleteinek egyeztetésével.

Platten a szocialista párt balszárnyához tartozott, amely szimpatikus volt Leninnek, bár munkabírását nem becsülte különösebben nagyra. Miként kezdetben Lenin, április elején most a németek kezdték szorgalmazni a Lenin-csoport utazását, nem várva a szentpétervári kormány hozzájárulására a többséget illetően. Április 2-án von Stumm, a

[28] Hohlweg 1957, 316.

[29] Paul Levi (1883–1930): német ügyvéd, szociáldemokrata, majd Németország Kommunista Pártja (KPD) egyik alapítója, 1919–1921 között elnöke.

[30] Matthias Erzberger (1875–1921): német centrumpárti politikus. 1903-tól Reichstag-képviselő. Az I. világháború alatt diplomata. 1918. novemberben tárca nélküli miniszterként a német fegyverszünetet aláíró delegáció tagja. 1919-ben pénzügyminiszterként pénzügyi reformot hajtott végre. 1921-ben „teljesítési politikusként” merénylet áldozata lett.

[31] Hohlweg 1957, 318.

[32] Uo.

[33] Uo. 319.

[34] Fritz Platten (1883–1942): svájci szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1917–1922 között a parlament (Nationalrat) tagja. 1923-ban a Szovjetunióba emigrált, majd feleségével együtt a sztálini tisztogatás áldozata lett.

Külügyi Hivatal államtitkár-helyettese sürgette von Romberg követet a tárgyalások *„lehetőség szerinti”* felgyorsítására, mivel az antant Svájcban már ellenintézkedéseket kezdeményezett.[35] Másnap Romberg is türelmetlenül táviratozott vissza Berlinbe, hogy *„a német részről tanúsított hajlandóság ellenére a forradalmárok közül senki sem lépett velem kapcsolatba, nyilvánvalóan azon félelem miatt, hogy Szentpétervároncompromittálódnak.”*[36]

A német követ pontosan rátapintott a lényegre. Leninnek az utazás előtt nemzetközi jogi és politikai oldalról egyaránt biztosítania kellett magát, ezért 9 pontos utazási feltételt állított össze. A német hatóságokkal kizárólag csak Platten, a szállítás felelőse tárgyalhatott; engedélye nélkül senki sem léphetett be az utazók *„tartósan lezárt kocsijába”.* A vasúti kocsit *„területen kívülinek nyilvánították”;* a Németországon keresztüli utazás során nem kerülhetett sor útlevél- vagy személyi ellenőrzésre, ezért az utazók kiválasztása politikai meggyőződésük, a háború- és béke kérdéséhez való viszonyuk figyelembevétele nélkül történt. A német átutazási engedély kiadása német és osztrák hadifoglyok cseréje fejében történt. A feltételek gondos összeállítása jelezte, mennyire átgondolta Lenin az utazás problémáját saját- és a bolsevik csoport biztonsága érdekében. Feltételeit Platten 1917. április 4-én adta át a berni német követnek. Romberg megjegyezte, hogy ugyan nem tartozik a diplomáciai szokások közé, hogy magánszemélyek[37]előírásokat nyújtsanak át valamely állam kormányának, most azonban presztízs-okok nem játszhatnak szerepet. Ezért még aznap táviratozott a Wilhelmstrasséra, sürgősen ajánlva az utazási engedély kiadását. Az antant kíméletlen ellenlépései és az emigránsok közötti véleményeltérések fellángolásának lehetősége miatt is gyorsan kell cselekedniük. Lenin utazásának meggyorsítását ajánlotta a nagy tekintélyű Adolf Müller többségi szocialista is, aki 1919-től lett német nagykövet Bernben. Romberg április 5-én megküldte a német kancellárnak Lenin utazási feltételeit. Ezen a napon Brockdorff-Rantzau is beavatkozott az ügybe: Zimmermann külügyi államtitkárnak küldött hosszabb levelében Parvus-Helphand személyes fogadását kérte. A német diplomata továbbra is azzal indokolta kérését, hogy Németország jövője az orosz kapcsolat alakulásától függ, s ez ügyben elkerülhetetlenek a *„radikális elhatározások, hogy számunkra a győzelmet az utolsó órában biztosítsuk.”*[38]

Franciaország, Németország, Lengyelország, Svájc, Svédország és Norvégia vezető *„internacionalistái”* közös nyilatkozatot adtak ki: Lenin és hívei visszatértek Oroszországba, hogy a *„forradalomért dolgozzanak”,* s így segítsenek valamennyi ország proletariátusának – beleértve Németországot és Ausztriát is – saját kormányuk elleni forradalmi harcának. Ilyen körülmények között a forradalmárok nemcsak jogosultak, hanem kötelezettek is az Oroszországba való visszatérés számukra felkínált lehetőségének elfogadására.[39]

---

[35] PA AA/Hpt. A/W2g v. 6. 4. – 15. 4. 1917. Telegramm des Unterstaatssekretärs von Stumm an den Gesandten von Romberg in Bern v. 2. 4. 1917. Lásd: Hohlweg 1957, 319.

[36] Uo. Telegramm des Gesandten von Romberg an das Auswärtige Amt v. 3. 4. 1917. Lásd: Hohlweg 1957, 320.

[37] Hohlweg 1957, 320.

[38] PA AA/Hpt. A/W2g v. 6. 4. – 15. 4. 1917. Schreiben des Gesandten von Brockdorff-Rantzau an den Staatssekretär Zimmermann v. 5. 4. 1917. Lásd: Hohlweg 1957, 321.

[39] Uo. 323–324.

Április 7-én a Külügyi Hivatal a Legfelső Hadvezetéssel egyetértésben elfogadta Lenin utazási feltételeit. A német vezérkar megküldte a berni követnek a technikai utasításokat: a német határ átlépése Gottmadingennél; a csoport szállítása Saßnitzig; a csomagok leplombálása, nincs útlevél-ellenőrzés; két darab II. osztályú vasúti kocsi rendelkezésre bocsátása. A Külügyi Hivatal kérésére Ludendorff tábornok kísérőnek báró Arwed von der Planitzot, a szász gárdalovasság századosát nevezte ki. Plattent is megerősítették szállítmányvezetői pozíciójában. Időközben, április 6-án Romberg német követ *„szigorúan bizalmasan"* értesítette a genfi császári főkonzult, hogy a szocialista Plattennek Gottmadingen-Saßnitz viszonylatban adjon ki vízumot. A magas útiköltségre való tekintettel a hazautazók III. osztályú kocsit kértek, amelyet a német nagykövet taktikai megfontolásokból támogatott. Azt is szorgalmazta, hogy a sajtóban ne jelenjen meg semmiféle tudósítás az utazásról. 1917. április 11-én a Züricher Morgen Zeitung-ban így csak egy rövid, ártalmatlan hír jelent meg az orosz csoport elutazásáról, akik között *„asszonyok és gyermekek"* is voltak.

A német kormány az utazással kapcsolatos utolsó előkészületét Zimmermann utasítása jelentette a stockholmi német követnek, hogy a svéd kormánytól szerezzen átutazási engedélyt az orosz forradalmárok számára, amelyet néhány nap múlva meg is kapott. Ausztria-Magyarország vezető személyiségei, elsősorban Czernin külügyminiszter és a katonák egyetértettek a döntéssel, csak Károly császárnak voltak aggodalmai. A német diplomaták azonban értettek az osztrák diplomaták aggodalmainak eloszlatásához.[40]

Lenin elutazására Zürichből a német hatóságok által megállapított időben, 1917. április 9-én, menetrend szerint 15 óra 10 perckor került sor. A 33 utas között 19 bolsevik volt, Lenin és felesége mellett közeli munkatársa, Grigorij Zinovjev és Karl Radek.[41] Az emigráns bizottság határozata ellenére történő elutazás lármás kiabálás közepette történt; az elutazókat *„provokatőröknek, lumpeneknek, disznóknak"* nevezték.[42]Az utazás Singen-Offenburg-Mannheim-Frankfurt/Main-Bergen-Saßnitz útvonalon zavartalan volt. A német hatóságok mindenütt figyelmesek voltak hozzájuk s gondoskodtak ellátásukról. A gyermekek még tejet is kaptak. Lenin vonata Berlinben megállt, s hét órán keresztül egy holtvágányon vesztegelt, ahol a Külügyi Hivatal tagjaival találkozott.[43] Saßnitz-ban pedig, ahol a vonat késése miatt az április 11-éről 12-ére virradó éjszakát töltötték, *„jó szállást kaptak egy zárt helyiségben".* Másnap kompon keltek át Svédországba.[44] Malmöben pedig Parvusszal tisztázott bizonyos anyagi és szervezeti kérdéseket.[45] Lenin és emberei szigorúan tartották magukat az utazási feltételekhez. Planitz százados szerint *„egy majdnem ünnepi és konok tartózkodás"* érződött közöttük.[46] Az utasok szinte alig beszéltek. Később Lenin messzemenően elégedetten nyilatkozott utazásáról. Egy zürichi

[40] Uo. 324.

[41] Grigorij Zinovjev (1885–1936): orosz hivatásos pártmunkás, 1903-tól bolsevik. Az októberi forradalom után a szentpétervári szovjet, majd a Komintern elnöke. Terrorista tevékenység vádjával Sztálin kivégeztette. Karl Radek (1885–1939: bolsevik pártvezető, a Kommunista Internacionálé egyik vezéralakja. Ő is a sztálini tisztogatás áldozata lett.

[42] Hohlweg 1957, 324.

[43] Heresch 1995, 276–278.

[44] Hohlweg 1957, 324.

[45] Heresch 1995, 278.

[46] Hohlweg 1957, 325.

pártbeli társának írt levelében *„rendkívül korrektnek”* minősítette a németek magatartását, akik *„szigorúan betartották”* az utazási feltételeket.

II. Vilmos április 11-én *„a reggelinél”* javasolta, hogy az utazóknak *„fehérkönyveket és hasonló írásokat, mint például a húsvéti üzenet lenyomatát vagy a kancellári beszédeket kellene átadni, hogy hazájukban felvilágosítást végezhessenek”.* A vezérkar azonban, amely folyamatosan figyelemmel kísérte az utazást és azt *„nagyon harmonikusnak”* ítélte, semmit sem tett e vonatkozásban. Sokkal inkább arra figyelt, hogy az utazók elérjék úti céljukat. Ha pedig a svéd-finn határon feltartóztatták volna őket, akkor a német vonalakon keresztül juttatták volna be őket Oroszországba.[47]

Lenin a Treheborg-Malmö-Stockholm-Tomio-Bjelo-Ostrov útvonalon április 16-án este, angol tisztek kíséretében érkezett Szentpétervárra, ahol lelkes munkástömegek fogadták. Malmöi megérkezéséről jelentve Brockdorff-Rantzau kiemelte, hogy a fogadására ott megjelent oroszországi forradalmárok *„feltétlenül szükségesnek”* tartották *„lehető nagyszámú kiemelkedő agitátor tevékenységét, hogy szembeszegüljenek Miljukovnak és Gucskovnak a háború folytatására irányuló szándékaival.”*[48]1917. május közepén a német és az osztrák vezérkar bécsi együttes ülésén elfogadták azokat a közös lépéseket, amelyek az oroszországi Ideiglenes Kormány politikai eszközökkel való megdöntését célozták. Ezután a németek még határozottabban segítették a bolsevikokat Lenin hatalomra juttatása érdekében.[49]

Hazautazásával Lenin utat mutatott a még Svájcban maradt orosz emigránsoknak. Néhány nappal hazaérkezése után emigránsok újabb csoportjai fordultak átutazási kérelemmel a német kormányhoz, éspedig *„hasonló feltételek közepette, mint a Lenin-csoport.”* A sikeres utazás ellenlépéseként aztán az antant is lehetővé tette az emigránsok szövetséges területen való hazautazását.

Az orosz hadsereg 1917. június 6-án/19-én offenzívát indított, amely katasztrofálisan végződött. Az újonnan kinevezett tisztek nem álltak feladatuk magaslatán, s meghozta eredményét Parvus bomlasztó tevékenysége is. Ő ugyanis a katonák beleszólási jogát tudatosan beépítette felforgatási tervébe, sikeresen aláásva a katonai fegyelmet: a katonák kora hajnalig szavazgattak a támadási tervről, s végül úgy döntöttek, hogy azt nem hajtják végre.[50] A bolsevikok számoltak az offenzíva összeomlásával s a kudarc okozta hangulatot kihasználva megkísérelték puccsal magukhoz ragadni a hatalmat. De az új belügyminiszter keresztül húzta tervüket, s a puccskísérlet kudarcba fulladt. A rendőrség átkutatta a bolsevik pártirodát, és számos kompromittáló iratot talált. A hírt Pereverzev igazságügy-miniszter nyomban a sajtó elé tárta: *„Lenin a német ellenség ügynöke. Irodájában ezt bizonyító iratokat foglaltunk le. Vizsgálataink és információink szerint Lenin titkos ügynökeként dolgozik Stockholmban a bolsevik Jakob Fürstenberg, aki Ganyeckij néven ismert, valamint a bolsevik Parvus (dr. Helphand), Petrográdon pedig a bolsevik Kozlovszkij, a Ganyeckijjal rokonságban álló és együttműködő Sumenson asszony és még több más személy is. Megállapítottuk, hogy ezen személyek részére, elsősorban*

[47] „Gehorsame Anzeige" (Telephonische Meldung des Freiherrn von Lersner vom 11. 4. 1917. Lásd: Hohlweg 1957, 325, illetve Heresch 1995, 276.

[48] PA AA/Hpt. A/W2g v. 6. 4.–15. 4. 1917, Telegramm des deutschen Gesandten in Kopenhagen an das Auswärtige Amt v. 13. 4. 1917. Lásd: Hohlweg 1957, 326.

[49] Heresch 1995, 278.

[50] Uo. 282.

Kozlovszkij címére, német pénzek érkeznek, amelyeket Berlinből a Diskonto-társaságon keresztül a stockholmi Nia Bankba, majd onnét a petrográdi Szibéria Bankba utalnak át, ahol jelenleg több mint kétmillió rubel van a számlán. Ezenkívül a katonai cenzúra azt is leleplezte, hogy a német és a bolsevik ügynökök sürgönyök révén állandó összeköttetésben állnak egymással."[51]Kerenszkij miniszterelnök elrendelte Lenin, Kamenyev, Zinovjev és Sumenson azonnali letartóztatását. A Pravda szerkesztőségét bezárták.[52] Karinszkij államügyész azonban értesítette ismerősét, Boncs-Brujevicset, Lenin barátját a vádemelésről. Így Lenin másnap Zinovjevvel együtt eltűnt Szentpétervárról, s a finn határ mellett húzták meg magukat.

Az illegalitásban dolgozó bolsevikok megkísérelték koholmánynak beállítani a Lenin elleni vádakat. Berlin és Stockholm azonnal határozott hangú hivatalos cáfolatot adott ki. Rövidesen újabb sokkoló hír érkezett Berlinbe arról, hogy kitudódott: Lenint a németek támogatják. A koppenhágai német követ jelentése szerint *„a Recs (Beszéd) című orosz lap július 20-i száma arról tudósított, hogy két német vezérkari tiszt, név szerint Schidicki és Lusbers közölték Jermolenko orosz hadnaggyal, hogy Lenin német ügynök. A bolsevikok és a császári kormány között német ügynökként Jacob Fürstenberg és Dr. Helphand (Parvus) közvetített."* A Recs még azt is írta – folytatta a követ –, hogy Hugo Haase[53]orosz újságírókkal folytatott beszélgetésben kijelentette, hogy Helphand a közvetítő a császári kormány és az orosz bolsevikok között, s pénzt utalt át nekik.[54]

Mivel a német kormány a sikertelen bolsevik puccskísérlet után úgy ítélte meg a helyzetet, hogy Lenin talán mégsem tudja olyan gyorsan megdönteni az oroszországi rendszert, sőt esetleg nem is képes célt érni, 1917. szeptember végén (október közepén) északnyugatról támadást indított Oroszország ellen. A németek előtt rövidesen nyitva állt az út Kronstadt és Szentpétervár felé. A bolsevikok október 12-én/25-én megalakították a Forradalmi Katonai Bizottságot, amely hivatalosan *„a német invázió elleni védelmet,"* valóságban azonban a kormány megdöntését célzó puccsot előkészítését szervezte.

Több hazai és nemzetközi körülmény figyelembe vételével Lenin a fegyveres felkelést 1917. október 25-re (november 6-ra) tűzte ki, s végül sikerrel járt. Amikor másnap a röplapok az Ideiglenes Kormány megdöntéséről és az államhatalomnak a Forradalmi Katonai Bizottság kezébe való kerüléséről tudósítottak, Luzius, a stockholmi német nagykövet Berlinbe küldött táviratában csak ezt írta: *„további kétmilliót kérek az ismert célra."*[55]Nem sokkal később további tizenötmillió márkát utaltak át, már közvetlenül Leninnek. Ludendorff tábornok pedig köszönetet mondott a Külügyi Hivatalnak az orosz forradalom támogatásáért.[56]

Az októberi forradalom győzelme után Lenin utasította Duhonyin tábornokot, a hadsereg főparancsnokát, hogy valamennyi fronton hirdesse ki a fegyverszünetet és kezdjen

[51] Uo. 283.
[52] Uo.
[53] Hugo Haase (1863–1919): német jogász, szociáldemokrata politikus, pacifista. 1911–1916 között Németország Szociáldemokrata Pártjának (SPD) egyik elnöke.
[54] Heresch 1995, 285.

[55] Heresch 1995, 298.
[56] Uo.

béketárgyalásokat az ellenséggel. Duhonyin azonban nem volt hajlandó erre; szembeszegülésével saját halálos ítéletét írta alá.[57]

Az antant-országok mindent elkövettek, hogy Oroszország Lenin vezetése alatt is folytassa a háborút Németország ellen: hatalmas összegeket, élelmiszer-szállítmányokat, fegyvereket, katonai tanácsadókat és zsoldemelést kínáltak fel. Lenin azonban mindezt elutasította, mert Németország az Egyesült Államokból is kapott különböző támogatást: az Amerikai Zsidó Bizottságtól, illetve egy vöröskeresztes akció keretében az országba érkezett delegációtól. Utóbbiak világnézeti indokaikon (a bolsevik kormány igenis idealista, demokratikus, békeszerető) túlmenően úgy vélték, hogy a bolsevizmus elterjedése *„hasznos"* lenne nemcsak egész Oroszországban, hanem Németországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában is, mert *„gyengítené a német befolyást",* és *„véget vetne a német militarizmusnak."*[58]

1917. december 3-án Richard Kühlmann külügyi államtitkár a Nagy Főhadiszálláson tartózkodó összekötő tisztjéhez küldött táviratában megerősítette a korábbi célt: a bolsevikok hatalomra jutását az antant szétrobbantására és Oroszország Németországhoz való közeledésére kell felhasználni. *„A legfontosabb diplomáciai hadicél az antant szétrobbantása és annak nyomán számunkra kedvező új, s nekünk megfelelő politikai kombináció létrehozása. Az ellenséges lánc leggyengébb tagjának az orosz gyűrű tűnt; ezért fokozatos fellazítása, s ha lehetséges, kikapcsolása érvényesült; e célt szolgálta a destruktív munka, amelyet Oroszországban a front mögött folytattunk, elsősorban a szeparatista tendenciák támogatása és a bolsevikok támogatása révén. Azok a pénzügyi eszközök, amelyek a bolsevikok számára különböző csatornákon és változó címkék alatt a bolsevikokhoz folyamatosan folytak, lehetővé tették számukra a Pravda, fő sajtóorgánumuk kiadását, élénk agitáció kifejtését, és a párt kezdetben vékony bázisának erőteljes kibővítését. A bolsevikok most hatalomra jutattak; az még nem látható, hogy mennyi ideig tudják magukat hatalmon tartani. Pozíciójuk megszilárdításához békére van szükségük; bennünket pedig minden érdekünk arra szorít, hogy talán csak rövid kormányzati idejüket kihasználva előbb fegyverszünetre, majd ha lehetséges, békekötésre jussunk velük. A különbéke megkötése hadicélunk megvalósítását, Oroszország szakítását jelentené szövetségeseivel. E szakításból szükségszerűen adódó feszültség ereje fogja Oroszország közeledési igényének intenzitását és Németországhoz fűződő jövőbeli kapcsolatait meghatározni. Korábbi szövetségesei által pénzügyileg cserben hagyva Oroszország nálunk keres támogatást. […]*[59]

Breszt-Litovszktól Rapallóig (1918. március 3. – 1922. április 16.)

1917. november 6-7-én Lenin győzelme Kerenszkij felett a német birodalmi vezetés szemében az 1914 őszétől Oroszországgal szemben folytatott katonai és politikai törekvéseinek megkoronázását jelentette. Az orosz kolosszus a katonai nyomás és a Németország által támogatott társadalmi forradalom (bolsevikok és nemzetiségek) harapófogójába került. Úgy tűnt, hogy a *„béke és kenyér"* jelszavával hatalomra jutott

[57] Uo. 302.

[58] Uo. 302–303.

[59] Horst Günther Linke (Hrsg.): *Quellen zu den deutsch-sowjetischen Beziehungen 1917–1945.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998. 32. illetve Kühlmann államtitkár, Zimmermann utódjának visszaemlékezése, 1917. december 3. Lásd: Fritz Fischer 1967, 309.

bolsevikok teljesítik a gyors békekötésre irányuló német várakozásokat. Erre utalt a szentpétervári hatalomátvétel másnapján a szovjetek kongresszusának rádióközleménye a népekhez és kormányokhoz, amely annexió és hadisarc nélküli, a népek önrendelkezése alapján általános békét sürgetett.

Az Oroszországgal megkezdett fegyverszüneti tárgyalásokkal – mint a különbéke első lépésével – Németország elérte első taktikai célját. A német birodalmi vezetés tisztában volt a bolsevikok kényszerhelyzetével: mivel békejelszavakkal kerültek hatalomra, belpolitikai okokból azonnal be kellett fejezniük a háborút; másrészt azonban nem fogadhatták el a minden áron való békekötés feltételeit, mert táptalajul szolgált volna a jobboldali szociálforradalmároknak és a mensevikeknek, illetve a polgári-monarchista reakciónak. A német katonai vezetés már a fegyverszüneti tárgyalások jóváhagyásakor (november 27.) elhatározta az 1918. márciusában nyugaton indítandó nagy-offenzívát, ezért keleten mielőbbi békekötést sürgetett, de hadicéljairól nem mondott le.[60]

A régi kontinens feletti hatalom megszerzését erősítette a főleg gazdaságilag egyesített Közép-Európa német terve. A birodalom első világháború előtti világgazdasági orientációja a katonai szükségszerűségek kényszerének hatására háttérbe szorult, és csak kevesek szemében – közöttük Bethmann Hollweg kancellár – tűnt a jövendő békekorszak vezető gondolatának.

1917–1918 fordulóján ideiglenesen úgy tűnt, hogy a birodalom számára látszólag korlátok nélküli kedvező történelmi pillanat köszöntött be. Olyan egyedülálló, kedvező alkalom körvonalazódott, amikor maguk mögött hagyhatták a meghaladott nagyhatalmi politika kötelező kategóriáit, sőt az európai hegemónia politikáját is. Kecsegtetően felsejlett előttük a kontinentális keleti impérium berendezésének hallatlan lehetősége, amely a nyugati katonai győzelem feltételét is magában hordozta. A birodalomban nagystílű európai és tengerentúli hódítások és csábító világhatalmi álmodozások keringtek.[61]

Az ukrán Rada képviselőivel 1918. január 13-a óta folytak különtárgyalások. Kühlmann ezen hangsúlyozta, hogy a tárgyalások alapfeltétele a központi hatalmak területi integritásának elismerése. Számukra Chelmnón kívül más területi kérdés nem lehetett vita tárgya. II. Vilmos is békekötést sürgetett Ukrajnával. *„Ha a bolsevikokkal nem sikerül, sikerül az ukránokkal, és ez a fő. Ez jogtalan helyzetbe hozza a rendíthetetlen Trockijt, bandájával együtt, és saját embereinek, főleg a katonák dühe gyorsan ellene fordul. Tehát vagy megdöntik, vagy békére kényszerítik. Ha Ukrajna békét köt, az északi és a nyugati terület tehetetlenné válik, különösen akkor, ha együttesen blokádot hozunk létre Oroszország ellen. Ez az éhség segítségével észre téríti Szentpétervárt, és kénytelen lesz mégis békét kötni – táviratozta aznap a német császár."*[62]

A békét Ukrajnával végül 1918. február 9-ére virradó éjjel, fél kettőkor írták alá a négy központi hatalom és az Ukrán Népköztársaság között, amely *„kenyérbékeként"* vonult be a történelembe. A szerződés szerint a Monarchia és Ukrajna határai megegyeztek a háború előtti osztrák-orosz határral. A feltételesen önállóságra bocsátott államot, amelynek függetlenséget ígértek, 1 millió tonna gabonaszállításokra kötelezték, amelynek

[60] Fischer 1967, 417.

[61] Klaus Hildebrand: *A német kérdés: Németország és Európa a XIX. és XX. században.* Valóság, 1999/8. 44–53.

[62] Lengyel István: *A breszt-litovszki béketárgyalások.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 153–154.

részleteit az azonnal megalakuló bizottságok dolgozták ki. A gabonán kívül megszabták egyéb fontosabb termékek mennyiségét is. A szerződés előírta, hogy Ukrajna köteles július 31-ig leszállítani 400 millió db tojást, 50 ezer tonna élősúlyú szarvasmarhát, szalonnát, cukrot, lent, stb. A bizottságok által összeállított anyaglista 56 nyomtatott oldalt tett ki.[63]Czernin a békeszerződésben álmai beteljesülését látta. Ujjongva táviratozott haza Károlynak: *„A békét Ukrajnával éppen mos**t,** éjjel 2 órakor aláírtuk. Kérem Őfelségét, húzassa meg Bécsben az összes harangot a Legfelsőbb iránti köszönetként az első békéért."*[64]

A mindinkább német befolyás alá kerülő Ukrajna kiinduló pontja lett a Ludendorff által tervezett, Oroszország déli vidékei felé tervezett, *„alexandriai méretű"* terjeszkedésnek. A gazdasági szükségből származó béke rövidesen katonai kiindulási pontként szolgált a gátlástalan expanziós vágy számára. Február 10-én Trockij híres *„sem háború, sem béke"* nyilatkozatával igyekezett kibújni Németország diktátuma alól. Február 11-én reggel Trockij negyedmagával (Joffe, Pokrovszkij, Bicenko, Karelin) elutazott Breszt-Litovszkból. A tárgyalások így negyedszer szakadtak meg a Lengyelországra, Litvániára, Kurlandra, Livóniára, Észtországra, illetve az Ukrajnára irányuló német követelések miatt.

A német tárgyalófelet meglepte Trockij lépése, de meglepetésükből felocsúdva felismerték, milyen lehetőség hullott az ölükbe. Február 17-én keleten ugyanis lejárt a fegyverszünet, s nem lehetett meghosszabbítani sem, mivel az oroszok nem tartózkodtak Breszt-Litovszkban. Mindez a németek számára kedvező alkalmat kínált a háború folytatására, amelyért az oroszokat hibáztathatták. A harci cselekmények folytatása lehetővé tette Ukrajna, Livónia és Észtország megszállását, s így tovább romlott az oroszok tárgyalási pozíciója a végleges békekötés esetén.[65]

Az 1918. február 13-án Bad Homburgban tartott német koronatanácson a politikai és katonai vezetés képviselői abból indultak ki, hogy Oroszország három részre szakadt: Ukrajnával és Finnországgal békeállapot, Nagy-Oroszországgal még hadiállapot áll fenn. A katonákhoz hasonlóan II. Vilmos a bolsevikok mielőbbi megbuktatását sürgette, amelyben egyúttal egyfajta német rendcsinálási feladatot is látott, mielőtt ott az angolok és az amerikaiak befolyást szerezhetnének és az angolszászok által megszervezett Oroszország állandó veszélyt jelenthetne Németország számára. *„A bolsevik tigrist körvadászaton kell lelőni"* – hajtogatta.

A katonai beavatkozás politikai indoklására végül is ő találta meg a megoldást: *„Nem új háború, hanem segítség"* – hangzott formulája. A szentpétervári polgárság bolsevik-ellenes fellépését támogatandó német csapatoknak kell megszállniuk Livóniát és Észtországot. Az akció igazolására segélykérésre volt szükség ezen országokból; egyfajta *„segítségre a rablók ellen."* Hasonló érvényesült Finnország és Ukrajna esetében is. Hindenburg leszögezte: *„A segítségkérésnek 18-áig itt kell lennie."* Németország katonai

[63] Az élelmiszerelosztás során Németország 6 részt, a Monarchia 4 részt kapott. A fémek és ércek elosztásában Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia 2:1 arányban részesedett. Egy másik bizottság a vegyészeti termékekkel és nyersanyagokkal, gumi és festékanyagokkal foglalkozott. Lengyel 1975, 235–237.

[64] Uo. 237.

[65] Fischer 1967, 441.

beavatkozása így *„rendőri intézkedés”* jellegét öltötte az emberiség érdekében a bolsevik veszély ellen.[66]

Hindenburgnak igaza lett. Február 17-én Bresztből megérkezett az ukrán Rada *„Ausztria-Magyarország népeihez!”* és *„A német néphez!”* küldött felhívása, amely a Rada elsöprését kizárólag *„orosz bandák”* tevékenységének állította be és segítséget kértek uralmuk visszaállításához.[67]

Az 1918. február 18-i előrenyomulás során a német hadsereg (52 hadosztály és 13 dandár) elérte a Dünaburg-Narva-Peipussee vonalat, hogy *„rendteremtő erőik”* védelme alatt *„szabad”* választásokat tartsanak. A német előrenyomulás célja Ukrajnában a felkelő munkások és a szovjet csapatok által február 8-án elűzött, s Volhíniába menekült ukrán kormány visszahelyezése volt hivatalába. A német előrenyomulás – amelyhez erős német nyomásra az osztrák-magyar csapatok is csatlakoztak – helyenként a Vörös Gárda és a csehszlovák légió ellenállásába ütközött, ezért erős német csapatkontingenseket kötött le. A Monarchia azonban nem lépett be közvetlenül a Szovjet-Oroszország elleni háborúba.[68]

„Ez a legnevetségesebb háború, amelyet valaha is megéltem – jegyezte fel Hoffmann tábornok naplójába. *Csaknem kizárólag vonatokon és autókon folyik. Az ember felrak a vonatra egy maroknyi gyalogost gépfegyverekkel és egy ágyúval, és elutazik a legközelebbi állomásig, elfoglalja, foglyul ejti a bolsevikokat, vasúton további csapatokat von előre és utazik tovább.”*[69]

A folyamatos német katonai előrenyomulás miatt február 19-21-én riasztó hírek érkeztek Szentpétervárra a gyenge, szétszóródó orosz csapatok helyzetéről. A város elfoglalásának lehetősége miatt a Népbiztosok Tanácsa február 20-án este írásban közölte, hogy hajlandó aláírni a békét a breszti feltételek alapján. Az 1918. február 21-i német ultimátum feltételei azonban sokkal súlyosabbak voltak a korábbiaknál: Oroszországnak teljesen le kell szerelnie hadseregét, át kell engednie az egész Baltikumot, Belorusszia egy részét, haladéktalanul kivonni csapatait Ukrajnából és Finnországból, s békét kell kötnie az Ukrán Népköztársasággal. A feltételek elfogadására 48 órát, az orosz megbízottak Breszt-Litovszkba utazására és a békeszerződés aláírására három napot, ratifikálására pedig két hetet adtak.

A breszt-litovszki békeszerződést[70]1918. március 3-án délután írták alá, lényegében olyan formában, ahogyan a németek a támadás megindítása és március 1-je között kidolgozták. A 14 cikkelyből álló szerződés területi határozatainak értelmében Németország annektálta Lengyelországot, Litvániát, Kurlandot, Livóniát, Fehér-Oroszország és Észtország jelentős részét. Oroszországnak ki kellett ürítenie Kelet-Anatóliát, Ardagan, Karsz és Batumi vidékét. A pénzügyi egyezményben Oroszországot 6 milliárd márka

---

[66] Uo. 442. illetve Leirat II. Vilmos, valamint a birodalmi vezetés és a Legfelső Hadvezetés bad homburgi megbeszéléséről, 1918. február 13. Lásd: Linke 1998, 44–47.

[67] Lengyel 1975, 265.

[68] Fischer 1967, 443.

[69] Lengyel 1975, 273.

[70] Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 25–30, illetve Linke 1998, 53–56. Németország összeomlása (1918. november 11.) után a szovjet kormány a breszti békét 1918. november 18-án semmissé nyilvánította. A központi hatalmak a velük kötött Párizs környéki békeszerződések értelmében végérvényesen elismerték a breszt-litovszki békeszerződés semmissé nyilvánítását.

hadisarc fizetésére kötelezték Németországnak, ebből 1,5 milliárdot aranyban és bankjegyekben, 1 milliárdot árukban, 2,5 milliárdot speciális hitel formájában, 1 milliárd sorsáról pedig később szándékoztak dönteni. Szovjet-Oroszország hozzávetőleges 780 ezer km²-nyi területet veszített, kb. 56 millió lakossal. E területeken folyt a vastermelés 73%-a, s termelték ki a szén 79%-át, s ezek voltak az ország legiparosodottabb részei.

A német birodalmi politika nem elégedett meg Ukrajnának Oroszországtól való leválasztásával, hanem „segítségnyújtását" az ukránokkal fizettette meg. A német pénzügyi és gazdasági követeléseket (érc- és gabona-szállítások, a belföldi hajózás ellenőrzése, német részesedés az ukrán vasutakban, stb.) már az 1918. március 5-én tartott konferencián rögzítették. Április 28-án a németek szétzavarták a teljesen talajtalanná vált ukrán Radát, s II. Vilmos jóváhagyása után a földbirtokosok és gazdagparasztok németek által összehívott *„parasztkongresszus"* Ukrajna *„hetman"*-jává és katonai diktátorává kiáltotta ki Szkoropadszkij volt cári tábornokot. Az ukrán kormányok ilyen katonai segédlettel sem tudták teljesíteni élelmiszer-szállítási kötelezettségüket. Sem Németország, sem Ausztria-Magyarország nem teljesítette az exportáruért export árút megállapodást, hogy mindenekelőtt textíliákat szállítson Ukrajnának az élelmiszerszállítmányokért cserében. Mindezek ellenére a központi hatalmaknak jelentős mennyiségű élelmiszert sikerült kisajtolniuk Ukrajnából. A katonai szervek 1918 novemberéig 113 421 tonna élelmiszert szedtek össze, amelyből a Monarchia 67 382 tonnát kapott. Az állami begyűjtő szervek is összeszedtek 172 349 tonna élelmiszert, amelyből a Monarchia 61 500 tonnát kapott. Közel 15 ezer vagonra becsülték a csempészúton behozott élelmiszert. Így 1918 tavasza-ősze között Ukrajnából kisajtoltak 400 ezer tonna élelmiszert, de ebből csak legfeljebb 120 ezer tonna volt a gabona, holott a központi hatalmak július végéig 1 millió tonnára számítottak.[71]

A breszt-litovszki békeszerződés nem eredményezett igazi békét keleten. A kialakult viszonyok fenntartása továbbra is erős német erőket kötött le keleten, amelyek hiányoztak a nyugaton tervezett döntés kicsikarásához. Mivel Hertling kancellár elutasította Wilson amerikai elnök 14 pontját, utóbbi a breszt-litovszki békében annak bizonyítékát látta, hogy Németországban a hatalomra és az egoista érdekekre támaszkodó politikának nincs igazi ellenzéke. Főleg a többségi szociáldemokrácia magatartása ábrándította ki, amelyben liberális pártot, s a demokratikus Németország magját látta. Igazából csak ezt követően követett el mindent a szövetségesek oldalán a monarchista-militarista Németország legyőzéséért.[72]

A látszólagos német győzelem azonban rövidesen egy pirruszi győzelem közelébe került. A keleti frontot nem lehetett a kívánt mértékben tehermentesíteni, az oroszok által kiszolgáltatandó fekete-tengeri flotta elsüllyesztette önmagát, s az oroszokra terhelt dologi- és pénzügyi szolgáltatásokat lassan, vagy csak ideiglenesen lehetett behajtani, illetve hasznosítani a nyugati hatalmakkal szemben elszenvedett vereség miatt, amely formálisan az 1918. november 11-i fegyverszünettel pecsételődött meg. A német kormánynak el kellett fogadnia azt is, hogy orosz részről az 1918. március 3-i breszt-litovszki békében elhatározott diplomáciai kapcsolatok hivatalos felvétele jegyében intenzív propagandatevékenységet fejtettek ki. Nem utolsó sorban azonban a németek a diktatórikus breszt-litovszki békével önmagukat fosztották meg egy jelentős politikai-

[71] Lengyel 1975, 271–272.
[72] Fischer 1967, 447–448.

lélektani pillanattól, hogy a győztes nyugati hatalmakkal szemben meggyőzően érvelhessenek a mérsékelt békeszerződés mellett.[73]

A másik oldalon a bolsevikok viszont túlbecsülték a változások radikalizmusát. A németországi események pontosabb ismerete nélkül – mivel a német kormány 1918. november 5-én bel- és külpolitikai tehermentesítése érdekében megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval – Leninnel és Csicserin külügyminiszterrel az élükön a párt és az állam vezető képviselői üdvözölték a *„németországi szocialista forradalmat”* és szoros együttműködést ajánlottak fel, beleértve egy véd- és dacszövetség megkötését is. Moszkva számára szomorú kiábrándulást jelentett, hogy ezek az ajánlatok nem találtak nyitott fülekre. A német Népmegbízottak Tanácsa és a weimari köztársaság későbbi kormányai más prioritásokat érvényesítettek. Sőt 1919-ben ellenségeskedésük a Baltikumban fegyveres összecsapásokig fajult.[74]

1919 első felében Németországot a nyugati hatalmakkal *„egyesítő egyedüli formula”* a bolsevikoktól való eltávolodás, sőt a *„bolsevizmus elleni harc”* volt, az enyhébb békefeltételek reményében. De az 1919. június 28-án aláírt versailles-i béke után rövidesen már a *„revízió”* kifejezést használták leggyakrabban a weimari köztársaság pártjai és kormányai. Brockdorff-Rantzau később moszkvai nagykövetként a Moszkvával fenntartott jó kapcsolatokkal igyekezett a versailles-i szerződés hatását enyhíteni. 1920 nyarán azonban a szovjet csapatok offenzív stratégiájuk jegyében már Varsó alatt álltak. Lenin azt feltételezte, hogy a lengyel-szovjet háború a nemzetközi osztályharc döntő csatája lesz; egyrészt attól tartott, hogy valamennyi kapitalista ország egyesül a győztes Szovjet-Oroszország ellen, másrészt azt remélte, hogy Lengyelország és Németország proletariátusa a szovjet fegyverek sikerén felbátorodva saját kormánya ellen fordul és szolidárisan cselekszik majd a Vörös Hadsereggel. A Vörös Hadsereg *„Fel Berlinbe!”* 1920. évi jelszava azonban Varsó alatt meghiúsult.

A német külpolitikának rövidesen meg kellett akadályoznia, hogy Szovjet-Oroszország és Franciaország ismét egymásra találjon 1894. évi szövetségük jegyében. Az 1922. április 16-án Rapallóban aláírt szerződésükkel a *„közép”* és a *„keleti szárnyhatalom”* gazdasági és politikai kapcsolatainak új fejezete kezdődött.

***

Jogosan vetődhet fel a kérdés, mennyire voltak tudatában a németek annak, kivel is van dolguk? A német politika felelős vezetői valóban úgy vélték, megállapodhatnak a forradalommal abban a biztos tudatban, hogy az megáll a német császári kapuknál? A német iratokban erre nincs semmiféle utalás. Sokkal inkább az derül ki belőlük, hogy a pillanat szükségéből cselekedtek. A fő cél a létért folyó küzdelemben a háború minden áron való megnyerése volt. E cél érdekében minden eszközt szívesen láttak, anélkül, hogy gondoltak volna kellemetlen következményeire. Inkább a német bürokrácia *„megbízható szolgálati hétköznapjainak”* működése volt feltűnő. A vasúti kocsik és a kísérő személyzet a helyén van, a vonat áthalad az egyes állomásokon, a szállítmányvezető időben megkapja

[73] Linke 1998, 2–4.
[74] Uo. 4.

a vízumot, a svájci és svéd kormány megadja a kiutazó- és beutazó vízumot; gondoskodnak a megfelelő ellátásról és szállásról. A proletárforradalom és német bürokrácia szokatlan, hatékony kapcsolatáról van szó, amelyből nem lehet kiemelni egyes embereket. Sokkal inkább tendenciák és személyiségek működtek együtt. A német oldalt tekintve Lenin utazása a többségi szocialisták, a szakszervezetiek, a birodalmi kancellár, a Külügyi Hivatal és a Legfelső Hadvezetés különböző szerepekben végbement, állandó együttműködésének eredménye volt. Ebben az esetben az egyébként mindenható katonai vezetés – amely végrehajtó hatalomként kulcspozícióban volt – alárendelte magát a politikai vezetésnek, amelyet szintén a többségi szocialisták és a diplomácia ösztönzött. A Legfelső Hadvezetés a politikától az orosz forradalom kitörésével a katonai tehermentesítést remélte keleten. Ezért amikor reményei teljesülni látszottak, átadta a terepet a politikai vezetésnek.

Ludendorff az első helyen említendő Lenin utazásával kapcsolatban, de ő inkább az események perifériáján mozgott, mert alig látott túl a katonai vonatkozásokon. Ha a politika Lenin hazaküldésével keleten hadosztályok felszabadulását ígérte a nyugati front számára, akkor Lenin átutazhatott Németországon. Ludendorff nem foglalkozott azzal, mi volt Lenin valódi szándéka, mit tett addig, vagy ő volt-e az utazás kieszelője. Később beismerte, fogalma sem volt Leninről, Kienthalról, *„csupán a birodalmi vezetés utasításait”* követte. Szerepe azonban mégsem csekély, mert gyakorlatilag ő engedélyezte az orosz csoport utazását. Rövid távon Lenin hazavitele a német politika sikere volt. A német politikai vezetés döntése a Lenin-csoport hazaszállításáról és a német-orosz viszony megítélésében aligha mutatott nagyobb távlatot, mint a katonai vezetés elképzelése. Az 1917. júliusi felkelés utáni visszaesés és a Lenin ellen rövidesen meginduló vádaskodások ellenére, miszerint német zsoldban áll, az akció igazi nyertese végül is a bolsevikok és az orosz forradalom lett. Az emigránsok egyáltalán nem gondoltak arra, hogy német célok szolgálatában cselekedjenek. A legradikálisabb forradalmárok Németország segítségére szorultak, akik megragadták a kínálkozó alkalmat. Így sajátos, rövid távú érdekazonosság jött létre közöttük.

Mivel a német kormány a Lenin-csoport hazaszállításán túlmenően 1917 során folytatta a bolsevik propaganda- és puccstevékenység pénzügyi támogatását, megkerülhetetlen a kérdés, ki volt a tényleges haszonélvezője az áprilisi akciónak? A német kormány esetében – amely csupán különbékére törekedett keleten – csupán *„látszólagos közeledésről”* volt szó.

Az antant érthető módon a forradalom után is megbízható szövetségesének igyekezett megtartani Oroszországot, különösen akkor, amikor az amerikaiak még nem jelentek meg a harcmezőkön. Ezért kevés vonzalmat érzett, hogy az orosz emigránsokat válogatás nélkül átengedje a szövetségesek területén. Támogatásra csak azok számíthattak – közöttük Plehanov –, akik a háború folytatását szorgalmazták. A gyanúsak *„fekete listákon”* szerepeltek, akiket útközben feltartóztattak. Ezzel azonban aligha tudták megakadályozni az orosz forradalmat. Paléologue francia nagykövet 1917. április 21-én ezt jegyezte fel: *„Lenin tekintélye a legutóbbi napokban erősen megnőtt. Nem kétséges, hogy körülötte csoportosulnak, neki engedelmeskednek a szélsőséges forradalmárok; már most félelmetes vezetőnek mutatkozik… itteni beszédeiben a munkások és a falusi tömegek diktatúráját követelte. Azt mondta, hogy a munkásoknak nincs hazája, és hogy az orosz seregek vereségét kívánja… ha az orosz seregek veresége szenvednek, akkor*

Oroszország a német győztes könnyű zsákmánya lesz, amely, miután kielégítette vele étvágyát, s alaposan megkopasztotta, nyugodt szívvel átengedi az anarchiának."[75]

Mivel Lenin hazavitele német részről az orosz front szétzilálását és a háború befejezését vetítette előre, a semleges Svájc és Svédország is a mielőbbi béke érdekében támogatta a tervet. A svájci Hoffmann képviselő az orosz forradalomtól a háború menetének lerövidülését, gyors békekötést és ezáltal Svájc helyzetének megkönnyebbülését remélte. Érdeke kizárólag Svájcra irányult, sem egyik, sem másik hadviselő félre.

A jelek szerint Lvov herceg, az Ideiglenes Kormány miniszterelnöke nem mérte fel Lenin hazautazásának következményeit kormánya számára. A svájci követnek csak ennyit említett: *„az emigránsok elutazása Svájcból nagyon kényelmetlen számára."* Miljukov szerint pedig: *„Váljék csak ismertté, hogyan és kiknek a segítségével jutott be Lenin, ezzel majd annyira lejáratódik, hogy nem jelent többé veszélyt!"* [76]

Vitathatatlan, hogy a bolsevikok erőszakos hatalomra jutásuk idején abból indultak ki, hogy a világháború nemcsak az oroszországi szocialista forradalom bábája lesz, hanem a proletariátus nemzetközi méretű győzelméhez is hozzájárul. A győzelem eufóriájának időszaka azonban nem tartott sokáig. Nagyot kellett csalódnia a bolsevik vezetésnek, ha abban reménykedett, hogy propagandisztikusan a császári Németországgal folytatott béketárgyalásokat is kihasználhatja a németországi forradalmi fellendülés érdekében. A német katonák ugyanis feljebbvalóik parancsára haladéktalanul megtámadták Szovjet-Oroszországot, hogy érvényt szerezzenek a szigorú békefeltételeknek. Eközben az orosz katonák lábbal szavaztak a háború ellen; amint meghallották, hogy közelednek a németek, máris kiürítették állásaikat. Ezért valóban *„lélegzetvételnyi szünetre"* s a német békefeltételek elfogadására volt szükség.

Lenin forradalomelméleti nézetei eltértek Karl Marx tanaitól, aki előbb a polgári forradalom teljes kibontakozását, a demokratikus viszonyok megteremtését, szabad választásokat, parlamenti képviseletet, a kapitalizmus hosszú fejlődését, s az iparosítás lezárt folyamata után a széles proletár rétegekre támaszkodva tartotta lehetségesnek a szocialista forradalmat.

Lenin le akarta rövidíteni ezt a hosszú, feltételezhetően generációkat átfogó folyamatot, s a polgári forradalmat azonnal szocialistába akarta átvezetni. Tudta, hogy ezzel Marxba ütközik. De felépített egy ideológiai kényszerhidat, amely megközelítően így hangzott: bizonyos, hogy Oroszországban még túlságosan korai a szocialista forradalom, de szerinte Németországban, Angliában, Franciaországban is omladoznak a marxi feltételezések: ezek az országok már rég maguk mögött hagyták polgári forradalmaikat és magasan fejlett tőkés-ipari rendszerrel rendelkeznek. De ki tudja, elkövetkezik-e egyáltalán Németországban és Angliában a már régóta esedékes szocialista forradalom, ha az ottani proletariátus nem kap egy erős lökést kívülről, a győztes oroszországi szocialista forradalom részéről. Ott ez ugyanis lehetséges, éppen az ő forradalmi tevékenysége eredményeként.

---

[75] Maurice Paléoloque: *A cárok Oroszországa az első világháború alatt.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. 433–434.

[76] Heresch 1995, 276.

A forradalmi Németország és a forradalmi Oroszország együttműködéséről úgy kalkulált, hogy az elmaradt Oroszország saját erejéből nem lenne abban a helyzetben, hogy a szocializmust felépítse, de ha az orosz forradalom gondoskodik arról, hogy Németországban is forradalomra kerüljön sor, akkor ez a forradalmi, magasan fejlett Németország minden erejével segít a szövetséges forradalmi Oroszországnak, hogy leküzdje elmaradottságát és szintén szocialistává fejlődjön. Ekkor aztán a világforradalom feltartóztathatatlan lesz, a proletár tömegek felkelnek, elkergetik a kapitalistákat és a szocializmus az egész világon győzedelmeskedik. Ez örökre biztosítja a világbékét, nem lesznek többé fegyverkezési konszernek, háborús nyerészkedők, hatalomvágyó gyarmatosítók, hanem helyükre a szocialista világrendszer lép a Világ proletárjai, egyesüljetek! jelszó értelmében.

A Karl Marx nézeteitől teljesen áthatott, önjelölt Lenin egyszerűen figyelmen kívül hagyta Marx egyik alapvető tézisét, s olyan világot akart felépíteni, amely megfelelt személyes forradalmi ambícióinak. Ezt azzal magyarázta, hogy Marx már régen állította fel tézisét, s a világ azóta megváltozott. Marxot ezért az új helyzethez kell igazítani.

(Megjelent a *Valóság* 2011/2. számában)